

RhetoricaScandinavica

Vol 29 / 2025

Tidskrift för skandinavisk retorikforskning
Nr. 90 – 2025

Lisa Källström, forskare, Södertörns universitet.

Lisa Källström:

Rytm och resonans: Om estetisk form i verkan

Recension av Christian Kock: *A Rhetoric of Aesthetic Power: Moving Forms*. 386 sidor. Springer International Publishing, 2024.

Sigmund Freud sägs ha upprört den österrikisk-ungerska dubbelmonarkins förfinade värld när han publicerade sina psykoanalytiska skrifter i vilka han också diskuterar konst. Skälet var inte bara hans val av teman utan också hans egensinniga reflektioner över konst. I essäer som ”Der Moses des Michelangelo” (1914) föredrar han nämligen en fritt associerande stil, framför välkända mönster och modeller. Denna stil motiverade han med att analysen annars kunde riskera att bli själv-uppfyllande. Istället för att forma modellen utifrån det betraktade, pressas det iakttagna in i en färdig modell. Han undersöker konstnärens relation till sitt verk genom konst och psykoanalys. Samtidigt granskar han de dolda konflikter och kulturella influenser som formar statyn och ger den dess särpräglade kraft. Nyfiken på vad som griper tag i oss, finner han i Michelangelos Mosesstaty ett uttryck för insikter som han själv försökte fånga genom noggranna vetenskapliga studier, i dialog med sina patienter och under timmar av självrannsakan. Konsthistoriker har sedan dess – troligtvis helt befogat – kritiserat Freuds snarast osystematiska sätt att närma sig konst i ett försök att reflektera över själva konstupplevelsen. Kritiken riktas inte bara mot Freud utan mot alla försök att tämligen spontant och subjektivt närma sig det estetiska.

Med denna kritik i åtanke är Christian Kocks *A Rhetoric of Aesthetic Power* ett särskilt välkommet inlägg i samtalet om den estetiska upplevelsens plats inom retoriken. Detta inlägg är ett välformulerat och välgrundat försök att diskutera gemensamma egenskaper hos verk som gör att de kan uppfattas som estetiskt värdefulla. Kock förstår retorik i dess funktion. Han är nyfiken på estetiska objekts minsta gemensamma nämnare, deras former. Läsaren påminns om Kenneth Burkes

diskussion om form som ”arousing and fulfillment of desires” redan i verkets undertitel ’Moving Forms.’¹ Samtidigt betonar Kock att hans avsikt inte är att ställa upp ett slags algoritm som kan förutbestämma publikreaktioner. Snarare kan verket förstås som en samling empiriska hypoteser om egenskaper som kan uppfattas som estetiskt kraftfulla såväl i en litterär text som i en musikslinga. Kock beskriver syftet som dubbelt: det gäller både att finna gemensamma former i enskilda uttryck, men också att visa hur det är möjligt att öva upp en förmåga att känna igen och reflektera över dessa. Eller uttryckt med en formel som Kock använder, med den underfundiga humor som är kännetecknande för denna bok, att det här gäller att finna relationen mellan: ”Uttryck: pyttelitet/ Innehåll: enormt => Stor estetisk kraft”. Det är denna stora estetiska kraft som han är ute efter i både musik och prosa.

A Rhetoric of Aesthetic Power består av sju kapitel. De första två sätter tonen och ger en ingång till verket, där det andra kapitlet kan läsas som en explikation av det första. I fokus står själva strukturen och mönstret i språket, där språk också inkluderar teater, film och musik. Kock för ett samtal med framstående forskare på fältet för att självständigt pröva sina uppslag och utveckla dem, inte för att verka lärd. Två som intar särskild betydelse är Kenneth Burke och Roman Jakobson. Till skillnad från till exempel Roman Jakobson som fokuserar på språkliga strukturer och de funktionella element som styr kommunikation, betonar Kock i likhet med Burke språkets funktion i social interaktion och retorisk påverkan. Former har att göra med skapandet och tillfredsställandet av behov. De är inte sig själva nog utan får sin mening genom sin relation till andra former i våra estetiska handlingar. För Kock blir form ett ramverk för att analysera och förstå kommunikation i sin estetiska funktion. Det är denna funktion som gör att vi kan öva upp ett slags estetisk känslighet som i sin tur kan bidra till en fördjupad förståelse av omvärlden, som inte främst är knuten till betydelse utan framför allt står i rytmisk samklang med den.

Den estetiska upplevelsens sammansatta natur diskuteras i kapitel 2, ”What moves us?”, genom en scen ur Shakespeares *King Lear*. I den gripande slutscenen ber kungen med sin dotter Cordelia i sina armar om förlåtelse. Även i den djupaste sorg kan det finnas en mångtydighet, en förhoppning om försoning. Exemplet får sin estetiska kraft genom situationens mångtydighet. Kock citerar Bradley som menar att en shakespeareansk tragedi kännetecknas av övervinnandet av det onda och förlusten av det goda. Hela pjäsen förkroppsligar en tragisk ironi, i en omvärdering av en handling. Först i detta tragiska ögonblick förstår kung Lear dotterns osjälviska kärlek. Kock diskuterar scenen temporalt som en fråga om att vara ”i tid” och ”för sent”. Detta resonemang återkommer han till då han talar om uppfyllelse av förväntan och uppbyggandet av en intensitet genom fördröjning.

Kapitel 3, ”A Rhetorical Aesthetics”, är verkets teoretiska kapitel. Den som hade förväntat sig att Kock här skulle ställa Roman Jakobson mot Kenneth Burke får sina förväntningar gäckade. Istället tar Kock upp en liknande fråga som teoretiker har brottats med sedan antiken om hur det är möjligt att beskriva upplevelsen av en sta-

1 Kenneth Burke beskriver form som ”arousing and fulfillment of desires” i *Counter-Statement*. 2 upplaga. 1968, Berkeley: University of California Press, s. 286.

ty eller teaterstycke utan förlora sig i subjektivitet. Kock gör det utifrån Gérard Genettes strukturalistiska ansats som handlar om att söka återkommande mönster i ett slags intersubjektiv läsning. Valet att inte ta upp Jakobson och Burke här är säkert medvetet. Burkes resonemang om retorik som symboliskt handlande gör att han lägger särskilt fokus på hur konst och litteratur skapar identifikation mellan verk och publik på liknande vis som Kock skriver fram. Men Burke tenderar att betona verkets *effekter* på betraktaren – hur det skapar gemenskap eller påverkar individens handlingar. Hade Kock hänvisat till Burke hade det fört honom till en diskussion som han försöker undvika: en diskussion som betonar mottagarens subjektiva upplevelse av konstverket snarare än själva artefakten. Genom att diskutera Genette istället undviker Kock faran att göra analysen alltför beroende av den personliga och sociala responsen på estetiska verk. Jakobson i sin tur sätter språkets form i förgrunden och belyser hur textens struktur bidrar till dess mening. Men detta perspektiv kan också upplevas som för reduktionistiskt eller formalistiskt – det riskerar att göra analysen alltför teknisk och förlora de subjektiva och upplevelsebaserade aspekterna av konstverket. Genom att ta fasta på Genettes resonemang om intersubjektiv läsning distanserar sig Kock från en formalistisk hållning som skulle kunna göra läsningen till en ”formövning för sakens skull” – något som han (liksom Freud ovan) tar avstånd från.

Efter denna introduktion följer verkets tre analyskapitel där Kock i turordning diskuterar tre frågor: 1) Hur påverkar estetiska objekt våra kroppsliga och sensoriska upplevelser (*affektiva attraktioner*), 2) hur skapar mönster, rytm och form estetisk tillfredsställelse (’gratification’, *strukturella attraktioner*), och 3) hur skapar relationen mellan uttryck och innehåll engagemang (*semiotiska attraktioner*). I kapitel 4, ”Affective Attractions”, diskuterar Kock hur rytm kan förstås mer materiellt: det är något som direkt påverkar ”kroppen”, där det inte längre handlar om att tolka en mening. Härmed utmanar han en mer traditionell syn på estetiska upplevelser som primärt meningsbärande. Kock argumenterar för att affekt och kroppsliga reaktioner är lika viktiga, om inte viktigare, för att förstå hur konst och litteratur påverkar oss. Genom att lyfta fram affektens autonomi och kopplingen till kroppens reaktioner visar han hur estetiska upplevelser kan vara direkt och omedelbart gripande, bortom frågor om betydelse. Ciceros begreppkoncept *numerus* – rytmens kraft att fångla och föra med sig åhöraren – är ett tydligt exempel på hur *aisthesis* kan förstås som en grund för retorisk och estetisk makt.

Kapitel 4 kan också läsas som en modern undersökning av det klassiska begreppet *aisthesis*, som ursprungligen syftar på sensorisk perception och känslomässig erfarenhet. I den antika grekiska filosofin användes *aisthesis* för att beskriva hur människor erfar världen genom sina sinnen, vilket inkluderar upplevelser av konst och skönhet som kroppsligt och emotionellt gripande snarare än enbart intellektuellt meningsbärande. Kock hänvisar till neurologisk forskning men också till teoretiker som Kenneth Burke och Brian Massumi som i sin tur beskriver affekt som något som existerar bortom mening och inte kan reduceras till semantiska eller symboliska aspekter. Nabokovs *Lolita* eller Keats’ *Ode to a Nightingale* blir exempel på former som påverkar läsaren genom sin ljudliga och känslomässiga intensitet i

rytmens ”samarbetsförmåga”. Kapitlet inkluderar också empiriska studier, för att visa att parallellism och rytm kan förstärka estetiska upplevelser.

I kapitel 5, ”Structural Attractions”, undersöker Kock hur strukturella fenomen i estetiska artefakter kan skapa attraktion och estetisk tillfredsställelse. Hans intresse gäller främst formella mönster, såsom upprepning, symmetri, och ekvivalens. Dessa mönster skapar både ordning och variation i konstnärliga verk. Dessa mönster återfinns i såväl litteratur som musik och fungerar som nycklar till att förstå deras tilltal till publiken. Kock analyserar exempelvis öppningen av Pjotr Tjajkovskijs 4:e symfoni och slutet av Schumanns symfoni nummer 3 för att illustrera hur återkommande teman och motiv skapar en känsla av förutsägbarhet och variation. Kock visar också hur ekvivalens i narrativ, som i Edgar Allan Poes *The Bells*, kan skapa rytmisk och emotionell intensitet. Ett annat tema är retrospektiv ’revaluation’, där en tidigare händelse i ett verk omvärderas i ljuset av ny information. Denna teknik skapar en dynamik mellan förväntningar och överraskningar som ökar verkets emotionella och intellektuella djup. Genom sina många musikexempel visar Kock att musikens strukturella attraktioner är fundamentalt kopplade till dess förmåga att engagera lyssnaren genom förutsägbarhet, variation och överraskning. Dessa element skapar en dynamisk spänning mellan form och innehåll som förhöjer den estetiska upplevelsen. Musiken blir därmed ett idealiskt exempel för att illustrera hur formella strukturer – ekvivalens, iteration och ambivalens – kan skapa en estetik som är både tillfredsställande och utmanande.

I kapitel 6, ”Semiotic Attractions”, diskuterar Kock en tredje kategori av estetiska attraktioner som bygger på semiotiska relationer, det vill säga förhållandet mellan form och innehåll. Han betonar att dessa relationer kan vara estetiskt engagerande i sig själva, oberoende av vad som sägs eller visas. Diskussionen rör hur estetiska artefakter skapar attraktion genom specifika sätt att kombinera och balansera uttryck och innehåll. Teoretiskt tar Kock fasta på Roman Jakobsons idé om språkets poetiska funktion som en fråga om relationen mellan uttryck och innehåll snarare än endast deras separata egenskaper. Kock använder exempel från Freud och klassisk retorik för att visa hur små, kompakta uttryck kan generera stor effekt. Han tar upp hur ljudmönster i språket kan skapa en ”omedelbar” och spontan estetisk upplevelse. Principen om ekonomiskt uttryck (”maximum effect for minimum means”) lyfts också fram som en viktig källa till estetisk attraktion. Att jag citerade Freud initialt är alltså mer än bara en tillfällighet, då denne blir viktig för Kock i en diskussion om vitsens kvaliteter. I sin monografi *Der Witz und seine Beziehungen zum Unbewußten* (1905) beskriver Freud de strukturella drag (eller tekniker) som möjliggör den sublimes vitsen (der Witz). Freud utvecklar inte en teori om skämt utan frågar i vilka sammanhang och under vilka förhållanden det komiska uppstår.

Till verkets kolorit hör dess mångstämmighet. Kock för inte bara ett samtal på hög nivå med teoretiker och tänkare från antiken till vår samtid, utan citerar också vad de har sagt om den estetiska upplevelsen. Han öser ur en imponerande kunskapskälla, som när han konstaterar att Burke uppskattade kammarmusik. Närheten till det lättsamma skämtet finns också där, som när Kock med viss självvironisk distans citerar Friedrich Nietzsche om att även den allra klokaste av oss ibland ger

sig hän rytmen i en diskussion om musik buren av varmt personligt engagemang. Kock förhåller sig till samtida retorikforskning genom att betona kroppens betydelse för den estetiska upplevelsen. Samtidigt undviker han att gå i samma fälla som Freud (i ovan anförda beskrivning av statyn) när det enskilda exemplet blir ett försök att säga något mer övergripande. Han lyckas till och med överbrygga en distans mellan en formalist som Roman Jakobson och amerikansk nymaterialism med en retoriker som Thomas Rickert (2013) genom att betona pathos. Till verkets kolorit bidrar också de många citaten från studenter. Studentcitaten är hämtade från samtal om poesi och musik som han har haft med studenter i retorik både i Köpenhamn och under en forskningsvistelse i USA.

Kock prövar sin modell på ett brett material. Om jag kunde önska något vore det ändå en inledning i vilken det förklarades hur verket är komponerad och ett avslutande kapitel som drog ihop eventuellt lösa trådar. Nu avslutas verket istället med ett slags bonusmaterial som visar på tillämpbarheten av modellen i olika medietyper som film och musik. Detta bonusmaterial, liksom delar av verket, kan gärna användas i kandidat- och masterkurser inte bara inom retorik utan också i angränsande ämnen som intermediala studier eller musikvetenskap. Kocks modell skulle kunna ligga till grund för analyser även i dessa ämnen. Samtidigt undrar jag om ett sådant försök verkligen skulle kunna bli lika mustigt och levande som de analyser av Kock som jag nyligen har läst, för dessa analyser hämtar tydligt sin styrka ur en imponerande beläsenhet.

Till sist, *A Rhetoric of Aesthetic Power* är inte bara ett försvar för den estetiska upplevelsen och dess retoriska former, utan också en påminnelse om dess relevans i en tid präglad av teoretiska strider och paradigmskiften. Kock visar med övertygelse att den estetiska kraften är mer än ett dekorativt tillskott – den är en grundläggande och oundgänglig dimension av mänsklig kommunikation och förståelse. Genom att belysa estetikens retoriska potential i både teori och praktik bidrar verket till att återupprätta dess centrala betydelse i en kultur där det formella och det funktionella ofta dominerar samtalet.

Referenser:

- Burke, Kenneth (1968). *Counter-Statement*. 2 upplaga. Berkeley: University of California Press.
- Freud, Sigmund (1914) "Der Moses des Michelangelo. *Imago: Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften*, Band III, s. 11–35.
- Rickert, Thomas (2013). *Ambient Rhetoric. The Attunements of Rhetorical Being*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.